

वैरूपः शतप्रभेदनः । इन्द्रः । जगती, १० त्रिष्टुप् ।

तमस्य द्यावापृथिवी सचेतसा विश्वेभिर्देवैरनु शुष्ममावताम् ।

यदैत्कृण्वानो महिमानमिन्द्रियं पीत्वी सोमस्य क्रतुमाँ अवर्धत ॥ १०.११३.०१

अस्य- एतस्येन्द्रस्य । तम् । शुष्मम्- बलम् । द्यावापृथिवी- द्यावापृथिव्यौ । सचेतसा- सप्रज्ञे । विश्वेभिः- सर्वैः । देवैः । अनु आवताम्- रक्षताम् । यत्- यदा । इन्द्रियं महिमानम्- ऐश्वर्ययुक्तं माहात्म्यम् । कृण्वानः- कुर्वाणः । ऐत्- प्राप्नोति । इण् गतौ । तदा । सोमस्य- रसम् । पीत्वी- अनुभूय । क्रतुमान्- प्रज्ञावान् । अवर्धत- वर्धते ॥१॥

तमस्य विष्णुर्महिमानमोजसांशुं दधन्वान्मधुनो वि रंशते ।

देवेभिरिन्द्रो मघवा सयावभिर्वृत्रं जघन्वाँ अभवद्वरेण्यः ॥ १०.११३.०२

विष्णुः- पूषेति प्रकरणार्थः । पूषा विष्णुरिति श्रुतेः । मधुनोऽशुम्- रसम् । दधन्वान्- धारयन् । ओजसा । अस्य- एतस्येन्द्रस्य । महिमानम् । वि रंशते- शब्दयति स्तौति प्रोत्साहयतीति भावः । पूषा विष्णुस्त्रीणि सरांसि धावन्मित्रहणं मधुरमंशुमस्मै । इति श्रुतेः इन्द्रार्थं वृत्रवधशक्तिदायकसोमधारणं पूषाः कार्यम् । पूषा स्वकिरणैर्व्याप्तः स्वधर्मभूतज्ञानेन व्याप्त इतिकारणाभ्यां तस्य विष्णुरिति नाम । विष्णवंशभूतत्वाद्वा । यथा पुरुषशब्देन परमात्मनिर्देशकेन विज्ञानात्मापि निर्दिश्यते तदंशत्वात् । पूषो विष्णुनामापि कादाचित्कमेव । विष्णुशब्दस्य प्रधानार्थस्त्वन्तर्यामी सर्वव्यापी परमात्मैव श्रुतिषु । इन्द्रः- परमेश्वरः । मघवा- सम्पद्धान् । देवेभिः- देवैः । सयावभिः- सहचरैर्मरुद्भिः प्राणविशेषैः । वृत्रम्- आवरणम् । जघन्वान्- विनाशितवान् । वरेण्यः- श्रेष्ठः । अभवत्- बभूव ॥२॥

वृत्रेण यदहिना बिभ्रदायुधा समस्थित्या युधये शंसमाविदे ।

विश्वे ते अत्र मरुतः सह त्मनावर्धन्तुग्र महिमानमिन्द्रियम् ॥ १०.११३.०३

यत्- यदा । अहिना वृत्रेण- आवरणप्रतीकरक्षसा । युधये- युद्धाय । आयुधा- आयुधानि । बिभ्रत्-
धारयन् । समस्थिताः- स्थितोसि । तदा । शंसम्- मन्त्रम् । आविदे- वदामि । उग्र- उद्गूर्ण । विश्वे-
सर्वे । मरुतः- प्राणविशेषाः । अत्र । तमना सह- भवता । अवर्धन् । इन्द्रियं महिमानम्-
इन्द्रमाहात्म्यमवर्धयन् ॥३॥

जज्ञान एव व्यबाधत् स्पृधः प्रापश्यद्वीरो अभि पौंस्यं रणम् ।

अवृश्चदद्रिमव सस्यदः सृजदस्तभ्रात्नाकं स्वपस्यया पृथुम् ॥ १०.११३.०४

जज्ञान एव- जात एव । स्पृधः- स्पर्धमानान् स्पर्धाशक्तीर्वा । व्यवबाधत्- विनाशितवान् । वीरः-
वीर्यसम्पन्नः । पौंस्यं रणम्- पौरुषं युद्धम् । अभि- आभिमुख्येन । प्रापश्यत् । अद्रिम्-
गिरिमेघोपलक्षितजडम् । अवृश्चत्- बिभेद । सस्यदः- स्यन्दमाना अपो मूलशक्तिधाराः । अव
सृजत्- अधः ससर्जिथ । स्वपस्यया- शोभनकर्मणा । पृथुम्- बृहन्तम् । नाकम्- स्वर्गम् ।
अस्तभ्रात्- स्तम्भितवान् ॥४॥

आदिन्द्रः सत्रा तविषीरपत्यत् वरीयो द्यावापृथिवी अबाधत् ।

अवाभरद्धृषितो वज्रमायसं शेवं मित्राय वरुणाय दाशुषे ॥ १०.११३.०५

आत्- अपि च । इन्द्रः- परमेश्वरः । सत्रा- सहैव । तविषीः- शक्तीः । अपत्यत्- अगच्छत् ।
वरीयः- श्रेष्ठः । द्यावापृथिवी- द्यावापृथिवीस्थान् शत्रून् । अबाधत्- बाधितवान् । हृषितः- हृष्टः ।
आयसं व्रजम्- दृढमायुधम् । अवाभरत्- आधारयत् । मित्राय- स्नेहाधिदैवताय । वरुणाय-
ऋताधिदैवताय । दाशुषे- दात्रे । शेवम्- सुखं करोति ॥५॥

इन्द्रस्यात्र तविषीभ्यो विरिप्शिनं ऋघायतो अरंहयन्त मन्यवे ।

वृत्रं यदुग्रो व्यवृश्चदोजसापो बिभ्रतं तमसा परीवृतम् ॥ १०.११३.०६

अत्र । विरिप्शिनः- शब्दायमानस्य । ऋघायतः- शत्रून्हिंसतः । इन्द्रस्य- ईशनाधिदैवतस्य ।
तविषीभ्यः- शक्तिभ्यः । मन्यवे- मननाय । अरंहयन्त- अगच्छन् । उग्रः- उद्गूर्णः । अपो बिभ्रतम्-

अपां मूलशक्तिधाराणां बन्धकम् । तमसा परीवृतम्- अन्धकारमयम् । वृत्रम्- आवारकम् ।
ओजसा- बलेन । व्यवृश्चत्- चिच्छेद ॥६॥

या वीर्याणि प्रथमानि कर्त्वा महित्वेभिर्यतमानौ समीयतुः ।

ध्वान्तं तमोऽव दध्वसे हत इन्द्रो महा पूर्वहृतावपत्यत ॥ १०.११३.०७

महित्वेभिः- महिमभिः । या- यौ । प्रथमानि- मुख्यानि । वीर्याणि । कर्त्वा- कर्तव्यानि । यतमानौ-
कुर्वाणौ । समीयतुः- युद्धे सङ्गतौ । हते- तयोर्मध्ये वृत्रे नाशिते । ध्वान्तं तमः- प्रभूतोऽन्धकारः ।
अव दध्वसे- नष्टोऽभूत् । इन्द्रः- ईशनाधिदेवता । महा- स्वमहिम्ना । पूर्वहृतौ- प्रथमाह्वाने ।
अपत्यत- आगता ॥७॥

विश्वे देवासो अध वृष्ण्यानि तेऽवर्धयन्सोमवत्या वचस्यया ।

रद्धं वृत्रमहिमिन्द्रस्य हन्मनाग्निर्न जम्भैस्तृष्वन्नमावयत् ॥ १०.११३.०८

अध- अनन्तरम् । सोमवत्या- रसयुक्तया । वचस्यया- मन्त्रेच्छया । ते- अमी । विश्वे देवासः- सर्वे
देवाः । वृष्ण्यानि- वृष्टीः । अवर्धयन् । इन्द्रस्य- बलाधिदैवतस्य । हन्मना- बलेन । रद्धम्- हतम् ।
रध हिंसासंराध्योः । अहिं वृत्रम्- आवारकं मेघं मेघोपलक्षितजडं तज्जोदकवृष्टिं
तज्जमूलशक्तिधारावृष्टिमिति भावः । अन्नम् । तृषु- क्षिप्रम् । अग्निर्न जम्भैः- अग्निर्यथा हव्यानि
स्वज्वालाभूतदन्तैर्भक्षयति तथा । आवयत्- उपासको भक्षयति ॥८॥

भूरि दक्षेभिर्वचनेभिर्ऋक्भिः सख्येभिः सख्यानि प्र वोचत ।

इन्द्रो धुनिं च चुमुरि च दम्भयच्छद्दामनस्या शृणुते दभीतये ॥ १०.११३.०९

भूरि- प्रभूतम् । दक्षेभिः- सामर्थ्यसम्पन्नैः । ऋक्भिः- मन्त्रसम्पन्नैः । सख्येभिः- सखित्वसम्पन्नैः ।
वचनैः । सख्यानि- इन्द्रसौहृदानि । प्र वोचत- प्रकर्षेण ब्रूत । इन्द्रः । धुनिम्-कम्पयितारम् । धुञ्
कम्पने । च । चुमुरिम्- महावक्रयुक्तम् । अदनशीलमिति भावः । च । दभीतये- आवरणबाधकाय ।
दम्भयन्- हिंसन् । श्रद्धामनस्या- श्रद्धासम्पन्नया मनस इच्छया । शृणुते- शृणोति ॥९॥

त्वं पुरूण्या भरा स्वश्या येभिर्मसैर्निवचनानि शंसन् ।

सुगेभिर्विश्वा दुरिता तरेम विदो षु ण उर्विया गाधमद्य ॥ १०.११३.१०

त्वम् । पुरूणि- प्रभूतानि । स्वश्व्या- शोभनाश्वसम्पन्नानि । शोभनप्राणयुक्तानि । आ भर- आहर ।

येभिः- यैः । निवचनानि- मन्त्रान् । शंसन्- वदन् । मसै- पूजयानि । विश्वा दुरिता- सर्वाणि

दुःखानि । सुगेभिः- सुखमयैर्मार्गैः । तरेम । अद्य- इदानीम् । उर्विया- विस्तृतया भवद्विया । नः-

अस्माकम् । गाधम्- मन्त्रम् । विदो- जानीहि ॥१० ॥